

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/32/71-75>

Elvin Şirinov
Sussex Universiteti
magistrant
elvin.shirinov008@gmail.com

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ (BMT) FƏALİYYƏTİ VƏ PRİNSİPLƏRİ

Xülasə

1945-ci il oktyabrın 24-də dünyanın 50 ən güclü dövlətləri tərəfindən yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) o zaman “Ümumdünya hökuməti” adını almışdı. Baş qərargahı Nyu-York şəhərində yerləşən BMT-nin qarşısında duran əsas vəzifə beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq, möhkəmlətmək, dövlətlər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir.

Üzv ölkələr öz aralarında BMT-nin nizamnaməsinin- onların dünya birliyinin üzvləri kimi hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirən beynəlxalq müqavilənin prinsipləri ilə əlaqələndirirlər.

BMT aşağıdakı qurumlardan ibarət amorf struktura malikdir:

-Baş Assambleya, Təhlükəsizlik Şurası, İqtisadi və Sosial Şura, Hamilik Şurası, Beynəlxalq Məhkəmə və katiblik.

Bunlardan başqa BMT-nin Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatı UNESCO, Uşaq Fondu UNICEF, İnkişaf Proqramı BMTİP və Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlıq kimi humanitar yardım və insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyətləri həyata keçirən ixtisaslaşmış təşkilatları vardır.

BMT-nin qərarları və fəaliyyəti dövlətlər arasında formalaşmış qüvvələr nisbətini, beynəlxalq həyatın aparıcı təmayüllərini əks etdirir. BMT özünün fəaliyyəti müddətində ilk növbədə tərsiləh və beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi sahəsində bir sıra mühüm və faydalı qətnamələr qəbul etmişdir.

Açar sözlər: BMT, beynəlxalq sülh, Təhlükəsizlik Şurası, İqtisadi və Sosial Şura, Beynəlxalq Məhkəmə

Elvin Shirinov
University of Sussex
master student
elvin.shirinov008@gmail.com

Activities and principles of United Nations (UN)

Abstract

On October 24, 1945 The United Nations (UN), created by the world's 50 most powerful nations, was called the “World Government” at that time. The main task of the United Nations, which is headquartered in New York City, is to protect and strengthen international peace and security, and to develop cooperation between states.

Member countries are bound by the principles of the UN Charter, an international agreement that defines their rights and duties as members of the world community.

The UN has an amorphous structure consisting of the following institutions:

-General Assembly, Security Council, Economic and Social Council, Pregnancy Council, International Court and secretariat.

In addition to these, there are apecialized organizations that carry out activities in the field of humanitarian aid and human rights protection, such as the UN Educational, Scientific and Cultural Organization UNESCO, the Children's Fund UNICEF, the Development Program UNDP and the High Commissioner for Refugees

The decisions and activities of the UN reflect the balance of forcves between states and the leading trends of international life. During its activity, the UN adopted a number of important and useful resolutions, primarily in the field of disarmament and strengthening of international security.

Keywords: UN, international peace, Security Council, Economic and Social Council, International Court of Justice

Giriş

BMT-nin yaranmasının əsas səbəbi millətlər arasında sülh və əmin-amanlıq yaratmaq olmuşdur. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunması, davamlı inkişafın dəstəklənməsi və insanların təhlükəsizliyinin təmin edilməsini əhatə edən yüksək insanlıq vizyonunu həyata keçirmək üçün yeni bir beynəlxalq təşkilata ehtiyac var idi.

Hal-hazırda BMT-yə üzv olan ölkələrin sayı 193-ə çatıb. BMT-yə daxil olan 193 üzv dövlət Baş Assambleyada təmsil olunur. Hər il sentyabr ayında BMT-nin Baş Assambleya sessiyası keçirilir. Sessiya zamanı tamhüquqlu üzvlər Nyu-Yorkdakı Baş Assambleya zalına bir çox dövlət başçılarının iştirak etdiyi və çıxış etdiyi illik plenar müzakirələr üçün toplanır. Sülh və təhlükəsizlik, yeni üzvlərin qəbulu və büdcə məsələləri kimi mühüm məsələlərlə bağlı qərarlar qəbul olunur. Bu qərarların qəbulu üçün Baş Assambleyanın üçdə iki səs çoxluğu tələb olunur. Digər məsələlər üzrə qərarlar sadə səs çoxluğu ilə edilir. Baş Assambleya hər il Baş Assambleyanın sədrini, bir illik səlahiyyət müddəti üçün seçir.

“Təhlükəsizlik Şurasının yaradılmasının başlıca məqsədi beynəlxalq sülhün qorunmasında əsas məsuliyyət daşımaqdır. BMT Nizamnaməsinə uyğun olaraq 15 üzv olan dövlətlər Şuranın qərarlarına əməl etməyə borcludurlar. Təhlükəsizlik Şurası sülhə təhlükənin və ya təcavüz aktının mövcudluğunun müəyyən edilməsinə rəhbərlik edir. Bu şura, mübahisə tərəflərini mübahisəni sülh yolu ilə həll etməyə çalışır. Bəzi hallarda, Təhlükəsizlik Şurasının səlahiyyətlərindən biri beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyi qorumaq və ya bərpa etmək üçün sanksiyalara müraciət edə və ya hətta güc tətbiqinə icazə verə bilməsidir” (1).

BMT-nin bir təşkilat olaraq nizamnaməsi on iki fəsil olmaqla, yüz on bir maddədən ibarətdir. O, “bani dövlət”lərdən (1942-ci ildə Vaşinqton bəyannaməsini imzalayan, yaxud 1945-ci ildə San-Fransiskoda Beynəlxalq Təşkilatlar üzrə Birləşmiş Millətlər konfransında iştirak edən, müəyyən edilmiş prosedura uyğun şəkildə BMT nizamnaməsini imzalayan və təsdiq edən dövlətlərdən), eləcə də Təşkilatın nizamnaməsinə uyğun olaraq, BMT-yə sonradan üzv qəbul edilmiş dövlətlərdən ibarətdir.

BMT nizamnaməsinə müvafiq olaraq, istənilən “sülhsevər” dövlət, əgər o, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının mülahizələrinə görə, nizamnamədə göstərilən təəhhüdləri qəbul etməyə və onları yerinə yetirməyə hazırdirsə, təşkilata daxil ola bilər. Təşkilata daxil olmaq Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən bəyənilmiş Baş Məclisin qərarından asılıdır.

“Baş Məclis Təhlükəsizlik Şurasının tövsiyələrinə müvafiq olaraq nizamnamənin tələblərini dəfələrlə pozmuş BMT-yə üzv dövləti təşkilatdan xaric etmək, yaxud əgər həmin dövlət Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi önləyici və məcburi tədbirlərin hədəfi olmuşsa, təşkilat üvlüyü imtiyazlarından müvəqqəti məhrum etmək hüququna malikdir. Ancaq bu hüquqlar və imtiyazlar Təhlükəsizlik şurası tərəfindən bərpa edilə bilər.

Hər bir dövlət Baş Məclisdə, tabeliklərdəki komitə və şuralarda bir səsə malikdir” (2).

BMT bütün dünyada sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması və dövlətlər arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə yaradılmış universal beynəlxalq təşkilatdır. BMT-nin qarşısında duran prinsiplər aşağıdakılardır:

- bütün üzvlərinin bərabərliyi;
- nizamnamə üzrə qəbul edilən öhdəçiliyi vicdanla yerinə yetirmək;
- beynəlxalq münasibətlərin sülh vasitəsi ilə həll edilməsi;
- beynəlxalq münasibətlərdə bir ölkənin digər ölkəyə güc tətbiq etməsindən imtina etmək;
- bu prinsipləri qəbul etməklə bütün hərəkətlərdə təşkilatın bütün üzvlərinə köməklik göstərmək;
- beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi təmin etmək;
- dövlətlərin daxili işlərinə qarışmamaq;
- insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək;
- xalqların özünü idarəetməsi və bərabər hüquqlu olması;
- əməkdaşlıq və tərkisilah.

BMT-nin nizamnaməsi iqtisadi, sosial və humanitar sahələrdə beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirmək üçün daxili qurumları ilə birlikdə, həmçinin onun ixtisaslaşmış müəssisələri, xüsusi məsələlər üzrə bir sıra beynəlxalq təşkilatlar daxil olmaqla geniş və çoxşaxəli mexanizmin

yaradılmasını nəzərdə tutulur. “BMT-nin nizamnaməsinə uyğun olaraq iri təşkilatların və onların ixtisaslaşmış müəssisə və orqanlarının iqtisadi və sosial sahələrdə İqtisadi və Sosial Şura- İŞŞ (Economic and Social Council- ECOSOC) əlaqələndirici orqandır. ECOSOC-un altı komissiyası vardır:

- Statistik komissiya (Statistica Commission);
- İnkişaf məqsədli elm və texnika üzrə komissiya (Commission on Science and Technology for Development);
- İnkişafa kömək komissiyası (Commission on Sustainable Development-CSD);
- Sosial inkişaf üçün komissiya (Commission for Social Development- CDD);
- Transmilli Korporasiyalar üzrə komissiya (Commission on Transnational Corporations);
- Narkotik vasitələri üzrə komissiya (Commission on Narcotic Drugs)” (3).

1946-cı ildən etibarən BMT tərkibində ixtisaslaşmış qurumlar yaranmağa başladı. Bu qurumlar mahiyyət etibarilə yeni beynəlxalq orqanlar olub öz fəaliyyətlərini BMT-nin nizamnaməsinə uyğun qururlar. Daxili məsələlərdə isə tam müstəqilliyə malikdirlər. Nəticə etibarilə, İxtisaslaşmış Qurumlar beynəlxalq əməkdaşlığın hər hansı konkret sahəsində fəaliyyət göstərən, BMT ilə birbaşa əlaqədə olan beynəlxalq dövlətlərarası (hökumətlərarası) təşkilatlardır.

1950-ci illərdə bir neçə beynəlxalq qurum fəaliyyətə başladı. Ekologiya və Ətraf mühit sahəsində fəaliyyət göstərən əsas beynəlxalq qurum isə YUNEP-dir.

Birləşmiş Millətlər Ətraf Mühit Proqramı (YUNEP- The United Nations Environment Programme) üzv dövlətlərin ətraf mühitlə bağlı fəaliyyətini koordinasiya edir, inkişaf etmiş ölkələrin ətraf mühit siyasətlərinin və təcrübələrinin implementasiyasını həyata keçirir. Bu təşkilat 1972-ci ilin iyununda “Birləşmiş Millətlərin İnsan Mühiti Konfransı”ndan sonra yaradıldı. Baş qərargahı Kenyanın paytaxtı Nairobi şəhərindədir. Həmçinin YUNEP-in 6 müxtəlif regional ofisi və müxtəlif ölkələrdə ofisləri vardır.

“YUNEP BMT sisteminin müəllifliyi ilə ətraf mühitlə bağlı səylərin qlobal və regional səviyyədə həyata keçirilməsi ilə vəzifələndirildi. Onun mandatına ətraf mühitin hökumətlər tərəfindən daim diqqət mərkəzində saxlanmasına nail olmaq, hökumətlərarası ətraf mühit siyasətinin konsensus yolu ilə həlli və koordinasiyasını təşkil etmək, ən əsası isə bu prosesi sürətli həyata keçirmək daxildir. YUNEP-in mandatı və obyektləri (təsir göstərə bildiyi beynəlxalq hüquq subyektləri) BMT Baş Assambleyasının 1972-ci il 15 dekabrda qəbul etdiyi 1997 sayılı qətnaməsi ilə müəyyən edilmişdir. Bu qətnaməyə 1992-ci ildə “YUNEP-in rolu və mandatı” adlı Nairobi Deklarasiyasında əlavə və dəyişikliklər edildi. Bu qərar YUNEP-in İdarəetmə Şurasının 19-cu sessiyasında qəbul olundu. Və nəhayət 2000-ci ilin 31 mayında “Malmo Nazirlər Deklarasiyası” qəbul olundu. Bununla da, YUNEP-in müqavilə hüququ bazası təkmilləşdirildi” (4).

Keçmişdə olduğu kimi, BMT-nin əsas funksiyası üzv dövlətlərin hamısı üçün sülhü və təhlükəsizliyi təmin etməkdir. BMT öz hərbi qüvvələrini saxlamamasına baxmayaraq sülhməramlı qüvvələrə sahibdir. Bu da üzv dövlətlər tərəfindən təmin edilir.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının razılığı ilə bu sülhməramlılar tez-tez silahlı münaqişələrin baş verdiyi ərazilərə müdaxilə edərək, sülhün yaranmasına və dayanıqlı olmasına çalışırlar. Sülhməramlıların qətiyyətli addımları son zamanlar çox böyük uğurlara imza atmışdır. Bunun nəticəsidir ki, 1988-ci ildə sülhməramlı qüvvə Nobel Sülh Mükafatı ilə təltif edildi.

“Sülhün qorunması ilə yanaşı, BMT insan haqlarını qorumaq və ehtiyac olduqda humanitar yardım göstərməyi hədəfləyir. 1948-ci ildə Baş Assambleya İnsan Hüquqları Ümumdünya Bəyannaməsini insan hüquqları əməliyyatları üçün standart kimi qəbul etdi. BMT hazırda seçkilərdə texniki yardım göstərir, məhkəmə strukturlarının təkmilləşdirilməsinə kömək edir və konstitusiyaya layihələrini hazırlayır, insan hüquqları sahəsində vəzifəli şəxsləri hazırlayır və qıtlıq, müharibə və təbii fəlakətdən məcbur olaraq qaçqın düşən xalqlara ərzaq, içməli su, sığınacaq və digər humanitar xidmətlər göstərir.

Son olaraq BMT BMT-nin İnkişaf Proqramı vasitəsilə sosial və iqtisadi inkişafda ayrılmaz rol oynayır. Bu, dünyada texniki grant yardımının ən böyük qaynağıdır. Bundan əlavə, BMT-nin bu aspektində Dünya Səhiyyə Təşkilatı, UNAIDS, QİÇS, Tüberküloz və Malyariya ilə Mübarizə üzrə Qlobal Fond, BMT-nin Əhali Fondu və Dünya Bankı Qrupu bir neçə ad vacib rol oynayır. BMT

həmçinin, yoxsulluq, savadsızlıq, təhsil və həyat ömrü baxımından ölkələri sıralamaq üçün hər il İnsan İnkişafı İndeksini dərc edir” (5).

1992-ci il, mart ayının 2-də BMT Baş Assambleyası Nyu-Yorkda keçirilən 46-cı sessiyasının 82-ci plenar iclasında 46/230 sayılı qətnamə ilə Azərbaycanı və digər səkkiz keçmiş sovet respublikasını BMT-yə yeni üzv kimi qəbul etdi.

Yeni müstəqil dövlət olaraq Azərbaycan 1990-cı illərin əvvəllərində baş verən münaqişə üzündən ağır çətinliklərlə üzləşmişdi. Məhz bu səbəbdən BMT ilə Azərbaycan arasında tərəfdaşlığın ilk illərində BMT-nin yardımı əsasən qaçqınların və məcburi köçkünlərin təcili ehtiyaclarını qarşılamaqdan ibarət idi. BMT-nin ixtisaslaşmış agentlikləri 600 000-dən çox məcburi köçkünü və 200 000 qaçqını qida, səhiyyə xidmətləri, sağınacaq və digər qeyri-ərzaq məhsulları ilə təmin etmişdi.

“2021-ci ildə BMT-nin ölkə üzrə idarə heyəti və Azərbaycan hökuməti 2021-2025-ci illər üçün BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf üzrə Əməkdaşlığa dair Çərçivə (UNSDCF) sənədini imzalayıblar. Çərçivə sənədi tərəfdaşlıq üçün dörd prioritet sahəni müəyyən edir: həssaslığı azaldan və dayanıqlığı təmin edən inklüziv artım; dövlət və sosial xidmətlərin daha yaxşı göstərilməsi üçün daha güclü institutlar; ətraf mühitin mühafizəsi və iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə, qadın və qızların səlahiyyətlərini artıran və gender bərabərliyinə əsaslanan cəmiyyət” (6).

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi başladıqdan sonra uzun müddət bu problem beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmədi. 1992-ci ildə erməni silahlı birləşmələri respublikamızın ərazilərinin işğalına istiqamətlənmiş hərbi əməliyyatların miqyasını kifayət qədər genişləndirmişdilər. Hamının gözü qarşısında baş verən bu işğalçılıq siyasətinə beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT obyektiv qiymət vermək niyyətində olmadıqlarını susqunluqları ilə nümayiş etdirirdilər.

“1991-ci ildə müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Respublikası bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən BMT-yə və dünya dövlətlərinə müraciət etdi. 1992-ci ilin martında Azərbaycan BMT-yə üzv qəbul edildi. Bundan sonra Azərbaycan BMT-yə müraciət edərək Ermənistanın təcavüzkar siyasətinə münasibət bildirməyi və bu ölkənin işğalçılıq əməllərinin qarşısını almağı xahiş etdi...

...1992-ci ildə Şuşanın işğalı Azərbaycanı yenidən BMT-yə müraciət etmək məcburiyyətində qoydu. May ayının 12-də BMT Təhlükəsizlik Şurası Dağlıq Qarabağ problemini müzakirə edərək bəyanat verməklə kifayətləndi. Bəyanatda Dağlıq Qarabağda vəziyyətin pisləşməsindən narahatlıq ifadə olunur və məcburi köçkünlərə təcili yardım göstərilməsinin zəruriliyi bildirilirdi” (7).

XXI əsrin başlanğıcında Minilliyin Bəyannaməsinin qəbul edilməsindən sonra BMT-də islahatların aparılması daha kəskinliklə gündəmə gəldi. Təşkilatın 59-cu və 60-cı sessiyalarında bu məsələ geniş müzakirə edildi. 2004-cü ildə keçirilmiş 59-cu sessiyada 120 dövlətin nümayəndə heyətinin rəhbəri BMT-nin Baş katibi Kofi Annanın TŞ üzvlərinin sayını 24-ə çatdırmaq haqqında verdiyi təklifini geniş və gərgin müzakirə etdilər. Belə ki, Baş katib Braziliya, Almaniya, Hindistan və Yaponiyanın Təhlükəsizlik Şurasına daimi üzv seçilməsi məsələsini qaldırmışdı.

“Ayrıca vurğulayaq ki, BMT-də (xüsusilə də onun Təhlükəsizlik Şurasında) islahatların aparılması zərurəti barədə bir çox siyasətçilər, dövlət rəhbərləri və ekspertlər də məsələ qaldırıblar. Bu mənada Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın məşhur “dünya 5-lərdən böyükdür” fikrini xatırlamaq olar. Hindistanın keçmiş baş naziri Manmohan Sinqh bu bağlılıqda deyib: “...İkinci Dünya Müharibəsində qalib gəlmiş 5 dövlətin daimi üzv kimi veto hüququna sahib olması açıqca anormalıqdır. Rusiyanın keçmiş xarici işlər naziri Yevgeni Primakov da həmin kontekstdə maraqlı fikir ifadə etmişdi: “Bu və ya digər ölkənin BMT TŞ-nin daimi üzvlüyünə qəbul olunması meyarı, onun İkinci Dünya müharibəsində iştirakından ibarət ola bilməz” (8).

Nəticə

Tədqiqatçı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının fəaliyyətini və qarşısında duran prinsipləri araşdırmışdır. 79 yaşlı beynəlxalq təşkilat olan BMT-nin dünyada sülhün, əmin-amanlığın, insan haqlarının bərqərar olmasında oynadığı rol müəllifin tədqiqat obyekti olmuşdur. Nəticə etibarilə müəllif üzərinə götürdüyü missiyanın öhdəsindən gəlməyə müvəffəq olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. tehsil.com.az>Maraqlı Məlumatlar>BMT haqqında məlumat
2. melumatlar.az>blog/15098/passiv-emeliyyatlar
3. kayzen.az>blog/BMT/
4. <http://anl.az>>down/meqale/adalet/2010/oktyabr/135565.htm
5. az.eferrit.com>birləşmiş-millətlər-təşkilatının-...
6. news.day.az>azerinews/1440522.html
7. az.m.wikipedia.org.
8. <http://www.anl.az>>meqale>yanvar

Göndərildi: 14.02.2024

Qəbul edildi: 11.04.2024